DOI 10.37491/UNZ.108.5
УДК 338.24:346

Вікторія РЄЗНІКОВА[1]

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА: ЕКОНОМІКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ ВРЕГУЛЮВАННЯ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

Досліджуються економіко-правові аспекти врегулювання та забезпечення економічної безпеки в сучасних умовах воєнних загроз та мультикриз. Обґрунтована необхідність формування нового комплексного підходу до забезпечення економічної безпеки, який поєднував би економічну, правову та інституційну складові, враховував би комплексний характер сучасних загроз і був би узгоджений із міжнародними стандартами. Поняття економічної безпеки, з економіко-правового погляду, визначено як стан захищеності національної економічної системи, її інституцій, суб'єктів господарювання та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз, який забезпечує здатність економіки функціонувати стійко, передбачувано та безперервно, зберігати і нарощувати економічний потенціал, генерувати розвиток, інновації та конкурентоспроможність, а також забезпечувати стратегічні національні інтереси в умовах ризиків, криз та шоків, зокрема і воєнного характеру. Обґрунтовано, що такий стан досягається через комплекс економічних, правових, регуляторних, інституційних і організаційних механізмів, спрямованих на ідентифікацію, оцінювання, запобігання, мінімізацію та нейтралізацію загроз, а також на підтримання економічної стійкості (резильєнтності),

[1] докторка юридичних наук, професорка, членкиня-кореспондентка Національної академії правових наук України, завідувачка кафедри економічного права та економічного судочинства навчально-наукового інституту права, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, *reznikova.vv78@gmail.com*, https://orcid.org/0000-0003-0149-0710.

© Резнікова В., 2025

Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80. unz.univer.km.ua

здатності до адаптації, відновлення і розвитку. Встановлено, що сучасна українська наукова думка досить послідовно й цілком справедливо виходить із багаторівневої природи економічної безпеки: макрорівень — держава, мезорівень — регіони/галузі, мікрорівень — суб'єкти господарювання. Розкрито зміст кожного з рівнів системи економічної безпеки. Здійснена спроба надати відповідь на питання: навіщо, з погляду права, така градація економічної безпеки на рівні, яке її практичне значення для правової системи? Розмежовано такі суміжні економіко-правові категорії, як: «економічна безпека», «економічний ризик», «економічна загроза», «економічна стійкість» та «економічна обороноздатність». Запропоновано авторське доктринальне визначення кожному з цих понять. Запропоновано авторську модель економіко-правового механізму забезпечення економічної безпеки. Останній визначений як цілісна, інституційно та нормативно організована система правових, організаційних, економічних та управлінських засобів, спрямованих на ідентифікацію, оцінювання, запобігання, мінімізацію й нейтралізацію економічних загроз і ризиків, забезпечення стійкості та відновлюваності економічної системи, а також захист її стратегічних інтересів у мирний і воєнний час. Обґрунтовано, що такий механізм забезпечення економічної безпеки має складатися з чотирьох взаємопов'язаних блоків — інституційно-організаційного, нормативно-регуляторного, забезпечення економічної стійкості (резильєнтності), контролю й відповідальності. Його архітектура повинна бути побудована на багаторівневості (макро-, мезо- та мікрорівнях) економічної безпеки, що дозволяє узгодити державну політику, галузеве регулювання та поведінку окремих суб'єктів господарювання. Проаналізовано досвід ЄС у сфері забезпечення економічної безпеки. Враховуючи структуру європейського економіко-безпекового режиму, його концептуальні засади («promote–protect–partner», тобто просування конкурентоспроможності, захист від ризиків і партнерство з «однодумцями») та відповідні інструменти (скринінг інвестицій, контроль технологій, кібербезпека, стійкість ланцюгів постачання, протидія економічному примусу), запропоновано перелік актуальних для України узагальнених напрямів зближення правопорядків.

Ключові слова: національна безпека, економічна безпека, національна економічна безпека, система економічної безпеки, макро-, мезо-, мікрорівні економічної безпеки, економічні ризики, економічні загрози, економічна стійкість (резильєнтність), економічна обороноздатність, механізм забезпечення економічної безпеки, суб'єкт господарювання, досвід та підходи ЄС, напрями зближення правопорядків, євроінтеграція.

Вступ та актуальність дослідження. Сучасні воєнні загрози та феномен мультикризовості, що характеризується одночасним накладанням військових, економічних, енергетичних, логістичних, фінансових та інституційних потрясінь, суттєво трансформують економічне середовище

України та актуалізують потребу перегляду підходів до правового забезпечення економічної безпеки як на рівні держави загалом, так і на рівні окремих суб'єктів господарювання. Воєнні дії, глибока структурна перебудова економіки, порушення ланцюгів постачання, зростання боргового навантаження й відчутна залежність від зовнішньої фінансової підтримки створюють ситуацію, за якої традиційні інструменти не забезпечують належного рівня стійкості та передбачуваності регуляторного середовища.

Економічна безпека як складова національної безпеки прямо закріплена у Законі України «Про національну безпеку України», який визначає її однією з основних функціональних підсистем національної безпеки поряд з воєнною, інформаційною, кібербезпекою та іншими сферами [1]. Стратегічний вимір економічної безпеки деталізовано у Стратегії економічної безпеки України на період до 2025 року, де визначено ключові загрози, серед яких — низька інвестиційна привабливість, енергетична вразливість, технологічна залежність, корупційні ризики та ризики недосконалості регуляторної політики [2]. Утім, повномасштабна збройна агресія російської федерації створила якісно нові, більш глибокі та комплексні виклики, які не були враховані під час формування довоєнних документів стратегічного планування.

Постановка проблеми. Українська правова доктрина, попри значний обсяг досліджень у сфері національної та економічної безпеки, демонструє відсутність єдиного, узгодженого економіко-правового підходу до забезпечення економічної безпеки в умовах воєнних загроз та мультикриз[2]. Наявні концептуальні визначення цієї категорії суттєво різняться за акцентами: одні автори пов'язують її переважно з фінансово-економічною стабільністю держави, інші — зі стійкістю суб'єктів господарювання, ще інші — з якістю економічної політики та регуляторної системи. Питання зіставлення економічної безпеки з категоріями «економічний ризик», «економічна загрози», «економічна стійкість» та «економічна обороноздатність» також залишаються дискусійними. Ця стаття покликала стати логічним продовженням більш ранніх економіко-правових досліджень, здійснюваних за участю автора, на означену тематику [3; 4; 5; 6; 7].

[2] *Мультикриза* у межах цього дослідження тлумачиться нами як стан одночасного накладання та взаємного підсилення кількох різнотипних кризових явищ, які належать до різних сфер економічної системи, але формують єдиний комплекс системних ризиків. Йдеться про сукупність воєнних, фінансово-економічних, енергетичних, інфраструктурних, інституційних, кібернетичних та соціально-демографічних криз, що розгортаються паралельно, мають різну природу походження, проте взаємодіють між собою, створюючи нелінійні ефекти, накопичення вразливостей та зниження стійкості економіки загалом. Для економіко-правової моделі забезпечення економічної безпеки мультикриза означає, на нашу думку, не просто множину окремих проблем, а структуровану систему взаємопов'язаних загроз, які неможливо ефективно нейтралізувати ізольовано. Це зумовлює необхідність розробки багаторівневого, ризик-орієнтованого та інституційно узгодженого механізму забезпечення економічної безпеки, здатного працювати в умовах перманентної невизначеності, прискореної зміни середовища та взаємного впливу шоків різної природи.

Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80. unz.univer.km.ua

Світова економічна теорія у цьому аспекті пропонує низку моделей оцінки стійкості економічних систем та управління ризиками (зокрема ризик-орієнтовані підходи М. Портера щодо конкурентоспроможності економіки [8]; моделі економічної стійкості (резильєнтності), які використовує Організація економічного співробітництва та розвитку (далі — ОЕСР, англ. — Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD)) [9]; стандарти ризик-менеджменту ISO 31000 [10], однак імплементація цих моделей в українську правову систему залишається обмеженою, недостатньо дослідженою.

У міжнародному правопорядку питання економічної безпеки дедалі тісніше пов'язується із захистом критичних технологій, контролем іноземних інвестицій та економічною стійкістю до зовнішнього втручання. Так, у 2023 році Європейська Комісія представила Європейську стратегію економічної безпеки (*EU Economic Security Strategy*), що виокремлює три ключові напрями — зменшення критичних залежностей, захист критичних секторів і технологій та зміцнення стійкості економіки до зовнішніх шоків [11]. США реалізують політику економічної безпеки через механізми контролю іноземних інвестицій[3] та регулювання експорту технологій [12]. Ці підходи становлять значний інтерес у контексті гармонізації українських правових механізмів із європейськими та трансатлантичними стандартами.

В умовах повномасштабної війни особливої актуальності набуває питання ефективності правових інструментів забезпечення економічної безпеки, зокрема щодо регулювання ринків, публічних фінансів, енергетики, цифрової інфраструктури, оборонно-промислового комплексу, договірної стабільності та корпоративного управління. Проблеми правозастосування також загострюються: судова практика щодо форс-мажору, виконання зобов'язань та відповідальності в умовах війни змінює традиційні доктринальні підходи та виявляє низку регуляторних прогалин. Верховний Суд у своїх правових позиціях наголошує, що воєнний стан сам по собі не є підставою для звільнення від відповідальності, однак обставини, спричинені війною, можуть становити непереборну силу за умови доведення прямого причинно-наслідкового зв'язку [13].

Викладеним зумовлена необхідність формування нового комплексного підходу до економічної безпеки, який поєднував би економічну, правову та інституційну складові, враховував би комплексний характер сучасних загроз і був би узгоджений із міжнародними стандартами.

[3] Наприклад, CFIUS (*Committee on Foreign Investment in the United States*), тобто Комітет з іноземних інвестицій у Сполучених Штатах. Це міжвідомчий урядовий орган США, який: аналізує іноземні інвестиції у компанії чи активи США, визначає, чи становить така інвестиція ризик для національної безпеки, може рекомендувати Президенту США заблокувати або скасувати угоду. CFIUS має один із найпотужніших у світі механізмів контролю за економічною безпекою, особливо у сферах високих технологій, оборони, телекомунікацій, критичної інфраструктури.

unz.univer.km.ua Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80

Мета дослідження полягає у спробі сформулювати системний економіко-правовий підхід до забезпечення економічної безпеки України в умовах воєнних загроз та мультикриз, уточнити понятійний апарат, запропонувати авторську модель економіко-правового механізму забезпечення економічної безпеки, проаналізувати та узагальнити досвід ЄС у сфері забезпечення економічної безпеки, на його основі розробити пропозиції щодо гармонізації національного законодавства України з правом ЄС у сфері економічної безпеки.

Основний зміст статті. Перш за все, сформулюємо ***доктринальне визначення поняття економічної безпеки*** з економіко-правового погляду з метою цього дослідження, — це стан захищеності національної економічної системи, її інституцій, суб'єктів господарювання та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз, який забезпечує здатність економіки функціонувати стійко, передбачувано та безперервно, зберігати і нарощувати економічний потенціал, генерувати розвиток, інновації та конкурентоспроможність, а також забезпечувати стратегічні національні інтереси в умовах ризиків, криз та шоків, зокрема воєнного характеру. Такий стан досягається через комплекс економічних, правових, регуляторних, інституційних і організаційних механізмів, спрямованих на ідентифікацію, оцінювання, запобігання, мінімізацію та нейтралізацію загроз, а також на підтримання економічної стійкості (резильєнтності, англ. — *resilience*), здатності до адаптації, відновлення і розвитку. Поняття *захищеності* в пропонованому визначенні покликане підкреслити, що економічна безпека — не одноразовий акт, а динамічна характеристика, яка змінюється разом зі станом економіки, інституцій, ринку та зовнішніх умов. Захищеність охоплює запобігання загрозам; мінімізацію їхнього впливу; формування умов довгострокового розвитку. Поняття *економічної резильєнтності* (*resilience*) означає здатність системи витримувати шоки та відновлюватися, водночас продовжуючи функціонувати. Економічна безпека при цьому має передусім стратегічний вимір, оскільки вона пов'язана з довгостроковими інтересами держави (розвиток, суверенітет, конкурентоспроможність, енергетична незалежність). Економічна безпека є, на нашу думку, не інакше як економіко-правовою категорією. Її забезпечення включає економічну політику; регуляторні режими; інституції; правові механізми (санкції, контроль інвестицій, спеціальні режими тощо); корпоративні механізми ризик-менеджменту. Вважаємо, що саме таке визначення економічної безпеки має безпосередню практичну цінність з метою правового регулювання, оскільки дозволяє чітко зіставити тип загрози з відповідним правовим інструментом, запровадити ризик-орієнтований підхід у нормотворчості та забезпечити сумісність українського законодавства з міжнародними стандартами. Воно структурує систему економічної безпеки на макро-, мезо- та мікрорівні, що забезпечує коректний розподіл компетенцій між державою, галузями й суб'єктами господарювання та унеможливлює підміну відповідальності макрорівневими факторами. Запропонована дефініція покликана перетворити економічну безпеку з абстрактного поняття на операційну юридичну

Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80. unz.univer.km.ua

категорію, придатну для нормопроєктування, правозастосування та судового тлумачення, зокрема в умовах війни й мультикриз.

Сучасна українська наукова думка досить послідовно й цілком справедливо виходить із *багаторівневої природи економічної безпеки*: макрорівень — держава, мезорівень — регіони/галузі, мікрорівень — суб'єкти господарювання (іноді й домогосподарства) [14; 15; 16]. І. Голіков пропонує розглядати економічну безпеку як явище, що виявляється на мега-, макро-, мезо- та мікрорівнях економічних відносин, фактично розширюючи трирівневу схему до чотирирівневої [17]. В аналітиці OECP (OECD) з економічної резильєнтності (стійкості) також системно застосовується багаторівневий підхід — національний рівень, регіональний/місцевий рівень, рівень секторів та окремих фірм. Зокрема підкреслюється, що регуляторні рамки мають враховувати різні рівні системи [9].

Макрорівень — національна економічна безпека. Об'єкт регулювання: національна економіка загалом, її сукупний потенціал, стабільність макропоказників, здатність держави виконувати свої функції. Ключові характеристики [18]: фінансова стабільність (борг, дефіцит, інфляція, валютна стабільність); інвестиційна й інноваційна спроможність; енергетична, продовольча, технологічна незалежність; стійкість до зовнішніх шоків (війна, санкції, глобальні кризи); інституційна спроможність держави (якість регулювання, верховенство права, антикорупційні механізми).

Мезорівень — регіональна та галузева економічна безпека. Об'єкт регулювання: регіони, галузі, кластери, сектори (енергетика, транспорт, оборонно-промисловий комплекс тощо). Ключові акценти: економічна стійкість регіону/галузі до шоків (знищення інфраструктури, відтік населення, падіння попиту); диверсифікація економічної структури регіону/галузі; рівень залежності від одного–двох ключових підприємств або ринків збуту; специфічні ризики (монофункціональні регіони, сировинна залежність тощо). Мезорівень виступає «проміжною ланкою» між державною стратегією і поведінкою окремих суб'єктів господарювання.

Мікрорівень — економічна безпека суб'єкта господарювання. Об'єкт регулювання — конкретний суб'єкт господарювання. Охоплює фінансову стійкість; кадрово-інтелектуальну, інформаційну, техніко-технологічну безпеку; здатність протистояти внутрішнім і зовнішнім загрозам; наявність механізмів ризик-менеджменту, комплаєнсу, кіберзахисту тощо. Мікрорівень — це фактичний «фронт» реалізації багатьох загроз, які на макрорівні виглядають як абстрактні індикатори, а на рівні суб'єкта господарювання — як банкрутство, втрата ринку, атака на ІТ-системи, руйнування активів та ін.

Запропонована в цьому дослідженні трирівнева модель економічної безпеки не суперечить, на нашу думку, усталеним у економіко-правовій доктрині підходам, а навпаки, ґрунтується на структурно-функціональній методології (*structural-functional approach*), відповідно до якої локальний (місцевий) рівень (*local level*) є складовим елементом мезосистеми (*meso-level system*), а не самостійною інституційною ланкою. Рівень окремого суб'єкта господарювання відповідно доцільно розглядати в цьому контексті як мікроекономічну площину вияву функціонування системи (*micro-*

unz.univer.km.ua Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80

economic manifestation), а не як окремий рівень економічної безпеки. Методика декомпозиції рівнів безпеки при цьому, на наш погляд, не є аксіоматичною конструкцією, а має суто дослідницький характер (*research-driven framework*), що підтверджується міжнародними підходами та моделями управління безпекою й стійкістю, запропонованими ОЕСР та Світовим банком (*governance and resilience models*). У сучасній теорії безпеки рівні розглядаються як аналітичні зрізи системи, що підлягають науковій адаптації залежно від предмета дослідження, контексту та функціонального навантаження. Вважаємо відтак, що застосована нами в цій статті трирівнева модель економічної безпеки корелює з ключовими принципами системного аналізу безпеки (*system security theory*), забезпечує концептуальну узгодженість елементів і, що істотно, краще відображає реальну архітектуру управління економічною безпекою держави в умовах воєнного стану. Саме така модель дозволяє, на нашу думку, фіксувати вертикальні та горизонтальні взаємозв'язки між макро-, мезо- та мікроекономічними процесами, характеризуючи їхню єдність як єдиного механізму забезпечення стійкості (резильєнтності) та обороноздатності економічної системи.

Однак без відповіді досі залишається питання: навіщо з погляду права ця градація економічної безпеки на рівні, яке її практичне значення для правової системи? Спробуємо дати на нього відповідь.

По-перше, багаторівневість економічної безпеки забезпечує чітке розмежування компетенцій та обов'язків між органами публічної влади, секторальними інституціями та суб'єктами господарювання залежно від характеру та рівня загроз, що уможливлює коректний розподіл регуляторних повноважень і відповідальності в системі правового забезпечення економічної безпеки. Макрорівень економічної безпеки охоплює конституційне та базове системоутворювальне законодавство, у межах якого визначаються стратегічні цілі, індикатори та повноваження центральних органів влади. На мезорівні формується регіональне та секторальне правове регулювання (регіональний розвиток, місцеве самоврядування, спеціальні економічні режими, галузеві нормативні акти тощо), що забезпечує розподіл компетенцій між державою, регіонами та секторами економіки й запровадження спеціальних режимів у критично важливих сферах. Мікрорівень охоплює правове регулювання діяльності суб'єктів господарювання (господарське, корпоративне, банківське, інвестиційне, трудове, IT- та комплаєнс-регулювання), включаючи вимоги до корпоративного управління, внутрішнього контролю, управління ризиками, кібербезпеки та фінансового моніторингу. Чітке розмежування цих рівнів є необхідною умовою узгодженості регуляторної системи та запобігає надмірній централізації чи неправомірному покладанню державних безпекових функцій на приватний сектор.

По-друге, ризик-орієнтоване регулювання ґрунтується на підходах ISO 31000 [10] та ОЕСР [9], відповідно до яких природа ризиків відрізняється залежно від рівня економічної системи, що зумовлює диференціацію правових інструментів їх управління. На макрорівні це знаходить вираження у макропруденційному регулюванні, фіскальних правилах, санкційних механізмах та контролі іноземних інвестицій; на мезорівні — у се-

Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80. unz.univer.km.ua

кторальних і регіональних програмах підтримки, спеціальних економічних і податкових режимах; на мікрорівні — в договірному розподілі ризиків, корпоративному комплаєнсі, внутрішніх політиках ризик-менеджменту, кібербезпеці та системах страхового захисту. Така багаторівнева структура фактично становить методологічну «матрицю» для нормотворчості, що дозволяє зіставляти конкретний тип ризику з належним рівнем правового реагування та відповідним інструментарієм.

По-третє, багаторівневий підхід забезпечує системну узгодженість стратегічних документів та нормативно-правових актів, формуючи ієрархію регуляторних цілей і засобів. Стратегія економічної безпеки України виступає рамковим документом макрорівня; регіональні та секторальні стратегії деталізують її положення на мезорівні з урахуванням специфічних загроз відповідних територій чи галузей; на мікрорівні внутрішні політики підприємств (ризик-менеджмент, безперервність діяльності, кібер-захист тощо) узгоджуються з публічно-правовими вимогами. Така структура дозволяє обґрунтовано визначати належний рівень правового регулювання та коректно зіставляти конкретний інструмент чи норму з відповідним рівнем економічної безпеки.

По-четверте, у судовому правозастосуванні, зокрема у спорах, пов'язаних із воєнними діями, форс-мажором та розподілом відповідальності між державою і суб'єктами господарювання, багаторівневий підхід дає можливість коректно розмежовувати системні макрорівневі загрози (збройна агресія, загальнонаціональні енергетичні чи інституційні кризи тощо) та мікрорівневі обставини, пов'язані з управлінськими рішеннями конкретного суб'єкта господарювання (наприклад, відсутність планів безперервності, неналежний ризик-менеджмент, недобросовісні ділові практики та ін.). Такий підхід унеможливлює необґрунтоване покладання всієї відповідальності на макрорівневі події та забезпечує юридично виважене відмежування непереборних обставин від керованих ризиків, за які суб'єкт господарювання має нести відповідальність.

І наостанок — мезорівень економічної безпеки нерідко залишається поза увагою правового аналізу, проте саме він обґрунтовує потребу в запровадженні спеціальних правових режимів (вільні економічні зони, зони пріоритетного розвитку, спеціальні умови для відновлення прифронтових територій) та слугує підставою для диференціації регуляторних вимог у секторах економіки. Його ігнорування призводить до надмірної абстрактності або, навпаки, фрагментарності законодавства, позбавленого системного зв'язку з національними стратегіями. У цьому контексті багаторівневість виступає не теоретичною конструкцією, а необхідною методологічною основою сучасних підходів до економічної безпеки на національному, європейському та міжнародному рівнях. Розрізнення макро, мезо- та мікрорівнів дозволяє чітко структурувати об'єкти правового регулювання, компетенції суб'єктів, відповідні інструменти та типи юридичної відповідальності. Для правової системи це створює можливість переходу від загальних декларативних норм до узгодженої ризик-орієнтованої архітектури регулювання, у межах якої кожен рівень має власну нормативну логіку, інтегровану в єдину систему забезпечення економічної безпеки.

unz.univer.km.ua Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80

Важливо також, на наш погляд, розмежовувати такі суміжні економіко-правові категорії, як: *«економічна безпека», «економічний ризик», «економічна загроза», «економічна стійкість» та «економічна обороноздатність»*.

Економічна безпека та економічний ризик. *Економічний ризик* — це об'єктивно зумовлена невизначеністю ймовірність настання економічних наслідків, що полягають у можливому відхиленні фактичних результатів діяльності економічної системи, сектора чи окремого суб'єкта господарювання від запланованих цілей, причому таке відхилення може мати як негативний, так і позитивний характер. Економічний ризик характеризується поєднанням трьох структурних елементів: невизначеності, ймовірності та економічного ефекту; він виникає під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів, піддається ідентифікації, оцінюванню та управлінню, а його регулювання є необхідною умовою забезпечення економічної безпеки, стійкості та прогнозованості економічних процесів [20]. *Економічний ризик* — це ймовірність настання небажаних економічних наслідків за умов невизначеності. У міжнародних стандартах (ISO 31000:2018) ризик визначається як «ефект невизначеності на цілі» [10], тобто можливе негативне (або позитивне) відхилення від очікуваного результату. На відміну від ризику, *економічна безпека* характеризує стан захищеності економічної системи, який досягається шляхом забезпечення керованості ризиків та утримання їх у межах прийнятного рівня. З огляду на це, управління ризиками виступає ключовою складовою економічної безпеки: ризики визначають необхідність застосування відповідних правових інструментів (страхування, комплаєнс, макропруденційне регулювання тощо), слугують критерієм для вибору адекватних механізмів правового реагування та обґрунтовують запровадження спеціальних правових режимів, зокрема у сферах критичної інфраструктури чи спеціальних економічних зон.

Економічна безпека та економічна загроза. *Економічна загроза* — це ідентифікований внутрішній або зовнішній фактор, процес, подія чи сукупність умов, які, за своїм характером, інтенсивністю або динамікою здатні спричинити істотне погіршення стану економічної системи держави, галузі, регіону чи суб'єкта господарювання, завдати шкоди їхньому ресурсному, фінансовому, технологічному, інституційному або структурному потенціалу, порушити стійкість економічних процесів або створити ризик втрати керованості, життєздатності чи конкурентоспроможності. Економічна загроза має цілеспрямований або об'єктивно зумовлений характер, може виникати раптово чи формуватися поступово, піддається аналізу, класифікації та прогнозуванню і, на відміну від економічного ризику, відображає не ймовірність, а реальне існування негативного чинника, який уже впливає або здатний найближчим часом вплинути на економічну систему. Виявлення економічної загрози є передумовою формування політики економічної безпеки, визначення пріоритетів державного втручання, впровадження превентивних та захисних правових механізмів, зокрема у сфері національної безпеки, фінансової стабільності, контролю інвестицій, критичної інфраструктури, санкційної політики та антикризового регулювання. Отже, економічна загроза — це конкретний фактор (процес, подія,

Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80. unz.univer.km.ua

тенденція), який здатний спричинити шкоду економічній системі або її елементам. Це вже не проста «ймовірність» (як ризик), а ідентифікований негативний фактор. *Економічна безпека* натомість є здатністю економічної системи протистояти загрозам та нейтралізувати їхній вплив. Якщо економічна загроза — це «зовнішній або внутрішній виклик», то економічна безпека — «рівень захисту від нього». Правове значення полягає в тому, що загрози слугують підставою для криміналізації певних діянь (наприклад, диверсія критичної інфраструктури); визначення загроз є частиною правових актів стратегічного планування (Закон України «Про національну безпеку України» [1]; Стратегія економічної безпеки України [2]); загрози обґрунтовують запровадження державних превентивних механізмів (санкції, контроль інвестицій, експортний контроль тощо).

Економічна безпека та економічна стійкість (резильєнтність). *Економічна стійкість (резильєнтність)* — це інтегральна характеристика економічної системи (держави, регіону, галузі, окремого суб'єкта господарювання), що відображає її здатність протистояти зовнішнім і внутрішнім шокам, адаптуватися до змін середовища, забезпечувати безперервність функціонування, зберігати структурну цілісність і ключові функції, а також відновлюватися до стану, сумісного зі стратегічними цілями розвитку. Економічна стійкість поєднує три взаємопов'язані компоненти: стійкість до впливу (*absorptive capacity*) — здатність мінімізувати шкоду від шоку; адаптивну спроможність (*adaptive capacity*) — можливість змінювати структуру, моделі поведінки та управлінські рішення відповідно до нових умов; відновлювальну спроможність (*restorative capacity*) — здатність відновлювати ресурси, інституції та функції після кризи. На відміну від економічної безпеки, що характеризує стан захищеності, економічна стійкість описує динамічний процес взаємодії системи з шоками та її спроможність до самозбереження, трансформації й довгострокової життєздатності. Зміст економічної стійкості охоплює фінансову, виробничу, інфраструктурну, інституційну, соціальну та технологічну складові та має безпосереднє правове значення як критерій ефективності економічної політики, регулювання критичної інфраструктури, антикризового управління, державної допомоги та стратегічного планування. Економічна безпека включає стійкість як невід'ємний структурний компонент. Без системної здатності до адаптації та відновлення не існує реальної економічної безпеки. Інакше кажучи, це умовно можна звести до формули: «економічна безпека = економічна стійкість + керованість ризиками + спроможність до розвитку».

Економічна безпека та економічна обороноздатність. *Економічна обороноздатність* — це комплексна характеристика економічної системи держави, що відображає її спроможність у воєнний час або за умов реальної воєнної загрози забезпечувати функціонування сектору безпеки й оборони, стабільність критично важливих економічних процесів та життєздатність суспільства, підтримувати необхідний рівень мобілізаційної готовності, фінансувати оборонні потреби, забезпечувати виробництво, ремонт і логістику озброєння, техніки, військових матеріалів, а також гарантувати стійкість і відновлюваність критичної інфраструктури, транспорт-

unz.univer.km.ua Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80

них і комунікаційних систем. Економічна обороноздатність охоплює фінансову, виробничу, технологічну, енергетичну та інституційну складові, передбачає функціонування мобілізаційної економіки, взаємодію держави й приватного сектору у сфері оборонних закупівель, резервування ресурсів та управління воєнними ризиками. Вона має цільовий, спеціалізований і надзвичайний характер, зумовлений потребами воєнного часу та оборонних пріоритетів держави. Економічна безпека — ширше поняття. Воно охоплює всі сфери життєдіяльності економіки — фінансову, інноваційну, енергетичну, продовольчу, інвестиційну, технологічну, інституційну, цифрову. Економічна обороноздатність натомість — воєнний, спеціалізований сегмент економічної безпеки, орієнтований на забезпечення оборони та стійкість системи в умовах війни. Економічна безпека гарантує захищеність і стійкість економічних процесів у широкому значенні, включно з умовами мирного часу. Економічна обороноздатність забезпечує натомість можливість ведення війни, мобілізації ресурсів, підтримання оборонного потенціалу та виконання критичних функцій держави в бойових умовах. Якщо економічна безпека — постійний, системний стан, то економічна обороноздатність — категорія, що актуалізується в період збройних конфліктів, гібридних атак, загострення воєнної загрози. Економічна безпека охоплює весь спектр економіко-правового регулювання.

Економічна обороноздатність покладається на сектор безпеки й оборони; оборонно-промисловий комплекс; спеціальні правові режими (воєнний стан, мобілізаційні плани, державне оборонне замовлення, експортний контроль, контроль інвестицій у чутливі технології). Економічна обороноздатність є спеціалізованим, воєнним виміром економічної безпеки, що забезпечує здатність держави витримувати збройну агресію та підтримувати оборонну діяльність у надзвичайних умовах. Вона не замінює економічну безпеку, а функціонує як її критично важливий компонент у воєнний період. Економічна обороноздатність є здатністю економіки забезпечувати потреби сектору оборони, функціонування держави та життєздатність суспільства у воєнний час.

Слід зробити застереження: в сучасних умовах воєнного стану економічна безпека набуває оборонного виміру, що дозволяє обґрунтовано визначати її як економічну оборону держави (*economic defence*). Зазначене поняття не слід розглядати як альтернативу обороноздатності держави чи як самостійну підсистему національної безпеки; йдеться про функціональний підсектор оборонної спроможності (*defence capability subsystem*), інтегрований у сферу формування матеріальних ресурсів, виробничого потенціалу, бюджетної витривалості, санкційної політики, інфраструктурної стійкості тощо. У такому значенні економічна оборона є достатньо коректною та доречною аналітичною категорією, оскільки вона відображає справжню трансформацію економічної безпеки в умовах війни — від пасивної охоронної функції до активної компоненти національної оборони, спрямованої на протидію зовнішньому тиску, підтримання стійкості та забезпечення відновлюваності ключових систем. Використання цього терміна в науковому дискурсі є не стилістичною метафоризацією, а радше методологічно обґру-

Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80. unz.univer.km.ua

нтованим відтворенням реальних процесів, що кореспондує сучасним концепціям НАТО та ЄС щодо *resilience* (стійкості/відновлюваності) і *defence readiness* (готовності до оборони). Таким чином, апеляція до поняття «економічна оборона» забезпечує точніше і змістовніше теоретичне моделювання ролі економічної безпеки в умовах воєнного стану, дозволяючи пояснити її не як статичну сферу регулювання, а як динамічний інструмент оборонної політики держави, здатний забезпечувати стабільність, адаптивність та опірність економічної системи до дії зовнішніх і внутрішніх загроз.

Економіко-правовий підхід до забезпечення економічної безпеки ґрунтується на поєднанні економічних інструментів управління ризиками та правових механізмів їх нормативного закріплення, інституціоналізації й контролю. Він виходить із того, що досягнення належного рівня економічної безпеки неможливе лише засобами економічної політики й потребує чіткої правової архітектури, яка визначає суб'єктний склад, компетенції, процедури, стандарти та межі відповідальності у сфері управління загрозами та ризиками. Предмет правового регулювання в цій сфері охоплює встановлення статусу та повноважень органів публічної влади й суб'єктів критичної інфраструктури, визначення процедур і стандартів ризик-менеджменту, кібер- та інформаційної безпеки, закріплення спеціальних правових режимів (воєнний стан, надзвичайний стан, режим функціонування критичних секторів та ін.), механізмів державного втручання (санкції, контроль інвестицій, антимонопольний нагляд тощо), а також підстав і обсягу юридичної відповідальності за порушення вимог безпеки. Водночас межі правового впливу окреслюються автономією господарської діяльності: право встановлює рамкові правила, але не підмінює управлінських рішень, бізнес-моделей чи оперативних технологічних процесів. Господарське право виступає ключовим інструментом практичної реалізації такого підходу, оскільки забезпечує перетворення економічних процедур управління ризиками на юридично обов'язкові алгоритми. Законодавство у сфері господарювання встановлює вимоги до внутрішнього контролю, корпоративного управління, прозорості структури власності, фінансової звітності, санкційної та комплаєнс-поведінки, а також визначає обов'язки суб'єктів критичної інфраструктури та стандарти безперервності діяльності. У регульованих секторах (банківському, енергетичному, транспортному та ін.) воно закріплює обов'язкові процедури оцінювання ризиків і механізми державного нагляду (контролю), що уможливлює коригування ринкової поведінки в разі виникнення системних загроз. На рівні окремого суб'єкта господарювання господарсько-правові норми формують нормативну модель корпоративного управління, визначаючи обов'язки посадових осіб, стандарти добросовісної поведінки, фідуціарну відповідальність, вимоги до внутрішнього аудиту та контролю. Регулювання договірних відносин забезпечує юридичні механізми розподілу ризиків, зміни або припинення зобов'язань за наявності форс-мажорних обставин, а також встановлює критерії доведення причинно-наслідкового зв'язку та меж відповідальності. Норми щодо обігу інформації, захисту комерційної таємниці, персональних даних і кіберзахисту виконують функцію правових бар'єрів для технологічних загроз. У сукупності це формує цілісну систему юридичної

unz.univer.km.ua Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80

дисципліни та забезпечує узгодженість економічного і правового інструментарію управління ризиками в публічній та приватній сферах.

Економіко-правовий підхід поєднує економічні закономірності та юридичні механізми реагування, що дозволяє не лише ідентифікувати джерела загроз, а й обирати належні правові інструменти їх нейтралізації. У такий спосіб формується цілісна концепція забезпечення економічної безпеки, яка інтегрує управління ризиками, підтримання стійкості та інституційний розвиток у межах узгодженої правової архітектури. Його універсальність зумовлена придатністю для застосування на макрорівні (державна економічна політика), мезорівні (галузеве й регіональне регулювання) та мікрорівні (діяльність суб'єктів господарювання), що забезпечує системність та узгодженість механізмів безпеки в межах усієї економічної системи. Впровадження економіко-правового підходу підвищує якість правотворчості, оскільки сприяє відмові від декларативних формулювань, орієнтує законодавця на інструментальність правових норм, їх побудову на основі оцінювання ризиків та забезпечує узгодженість нормативно-правових актів різних рівнів. Поєднання економічних моделей із правовими регуляторами підсилює передбачуваність поведінки суб'єктів господарювання, покращує інституційну якість регулювання та знижує рівень регуляторної турбулентності. Узгодженість з логікою міжнародних та європейських стандартів робить цей підхід оптимальним для імплементації норм європейського права, розвитку системи критичної інфраструктури, регулювання інвестицій і забезпечення міжнародної економічної кооперації. Отже, економіко-правовий підхід формує аналітичну й нормативну основу системи економічної безпеки, поєднуючи економічні інструменти управління ризиками з юридичною визначеністю, підзвітністю та відповідальністю. Він дозволяє дотримати баланс між автономією господарської діяльності та необхідністю дотримання обов'язкових вимог безпеки, а господарське право виступає ключовим механізмом практичної реалізації ризик-менеджменту держави та суб'єктів господарювання.

Сучасні умови воєнної агресії, мультикризовості та структурної трансформації економіки вимагають вироблення насправді дієвого та ефективного ***механізму забезпечення економічної безпеки***. Останній для цілей дослідження може бути визначений як цілісна, інституційно та нормативно організована система правових, організаційних, економічних та управлінських засобів, спрямованих на ідентифікацію, оцінювання, запобігання, мінімізацію й нейтралізацію економічних загроз і ризиків, забезпечення стійкості та відновлюваності економічної системи, а також захист її стратегічних інтересів у мирний і воєнний час. Такий механізм охоплює визначене коло суб'єктів, їхні повноваження та відповідальність, сукупність правових режимів, процедур і стандартів управління ризиками, інструменти державного та корпоративного контролю, а також взаємодію між макро-, мезо- та мікрорівнями регулювання. На відміну від загального поняття економічної безпеки як стану захищеності, механізм забезпечення економічної безпеки є процедурною та інструментальною категорією, що відображає конкретні юридичні та управлінські дії, за допомогою яких цей стан досягається та підтримується.

Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80. unz.univer.km.ua

Вважаємо, що *механізм забезпечення економічної безпеки має складатися з чотирьох взаємопов'язаних блоків: інституційно-організаційного, нормативно-регуляторного, забезпечення економічної стійкості (резильєнтності), контролю й відповідальності.* Його архітектура повинна бути побудована на багаторівневості (макро-, мезо- та мікрорівнях) економічної безпеки, що дозволяє узгодити державну політику, галузеве регулювання та поведінку окремих суб'єктів господарювання.

Інституційно-організаційний блок визначає суб'єктний склад і компетенцію кожного з суб'єктів: від органів публічної влади (Верховна Рада, Кабінет Міністрів, РНБО, НБУ, АМКУ, СБУ, секторальні регулятори) до органів місцевого самоврядування, регіональних військових адміністрацій і суб'єктів господарювання. Це дозволяє розмежувати стратегічне планування, секторальне регулювання та мікрорівневу реалізацію політик безпеки.

Нормативно-регуляторний блок охоплює ієрархію правових актів: конституційні та рамкові закони макрорівня (національна безпека, бюджетне, податкове, інвестиційне, валютне та ін. законодавство); регіональні та галузеві акти мезорівня (спеціальні економічні режими, регіональні стратегії стійкості тощо); норми мікрорівня (корпоративне управління, комплаєнс, договірний розподіл ризиків, внутрішні політики підприємств, локально-правове регулювання). Така конструкція забезпечує правову визначеність і узгодженість регуляції.

Блок забезпечення економічної стійкості (резильєнтності) становить центральну операційну складову механізму економічної безпеки, оскільки забезпечує здатність економічної системи протистояти шокам, адаптуватися до швидкоплинних змін середовища та відновлювати функціонування до рівня, необхідного для збереження стратегічної стабільності й розвитку. Охоплює ідентифікацію та оцінювання ризиків, планування безперервності діяльності, застосування секторальних стандартів стійкості, проведення стрес-тестів і запровадження процедур реагування та відновлення. У такий спосіб резильєнтність трансформує економічну безпеку з декларативної категорії на операційну практику, забезпечуючи реальну керованість, передбачуваність і відновлюваність економічних процесів у кризових і воєнних умовах. Цей блок виконує функцію з'єднувальної ланки між правом і економікою: економічні категорії ризику й стійкості трансформуються у юридично обов'язкові алгоритми (політики ризик-менеджменту, протоколи реагування на інциденти, внутрішні стандарти контролю). Це забезпечує керованість поведінки суб'єктів господарювання та підвищує якість державного управління.

Блок контролю та відповідальності забезпечує реальне функціонування механізму економічної безпеки, перетворюючи нормативні вимоги та стандарти управління ризиками на практично виконувані зобов'язання. Правова визначеність без реального контролю не створює безпеки. Тому тут ключове місце посідають державний нагляд у регульованих секторах, фінансовий і кібернетичний моніторинг, аудит суб'єктів критичної інфраструктури, антимонопольний контроль, санкційні механізми, контроль іноземних інвестицій тощо. Види відповідальності охоплюють господарсько-

unz.univer.km.ua Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80

правову, адміністративну, цивільну, спеціальну (у сферах оборони й критичної інфраструктури) та дисциплінарну відповідальність. Через систему контролю забезпечується підзвітність суб'єктів, дотримання вимог стійкості та мінімізація системних ризиків, що робить цей блок ключовим гарантом дієвості всієї системи економічної безпеки.

Щоб бути ефективним та дієвим, механізм забезпечення економічної безпеки мусить також спиратися на принципи як на фундамент всієї системи економічної безпеки. Такими принципами в Україні можуть бути багаторівневість і розмежування компетенцій (чітке визначення ролей держави, галузей та суб'ктів господарювання); ризик-орієнтованість (нормативні рішення приймаються на основі оцінки ризиків, а не політичних декларацій); правова визначеність (чіткі стандарти, процедури, відповідальність, індикатори); стійкість і відновлюваність (адаптація економіки до шоків і відновлення після них); інституційна взаємодія (синергія державної політики, секторального регулювання та корпоративного управління); сумісність з міжнародними підходами.

Така пропонована нами авторська модель економіко-правового механізму забезпечення економічної безпеки має потенціал, як видається, усунути традиційний розрив між економічною логікою та правовим регулюванням. У її межах право перестає виконувати суто декларативну функцію і набуває характеру інструменту управління ризиками, що дозволяє трансформувати категорії «економічний ризик», «економічна загроза» та «економічна стійкість (резильєнтність)» у юридично значущі процедури та стандарти. Такий механізм може забезпечити узгодженість між макро-, мезо- та мікрорівнями регулювання, оскільки держава формує стратегічні пріоритети, галузеві та регіональні інституції адаптують їх до специфічних умов, а суб'єкти господарювання реалізують встановлені вимоги у своїй операційній діяльності. Це створює необхідну системність, у межах якої економічна безпека перестає бути абстрактною декларацією і набуває операційного змісту. Крім того, закладається потенціал підвищення якості правотворчості та правозастосування: наявність критеріїв і процедур дозволяє судам та регуляторам коректно розмежовувати макрорівневі загрози від мікрорівневих управлінських ризиків, визначати обсяг відповідальності суб'єктів та оцінювати належність їхніх дій у кризових умовах.

Важливою тут також є сумісність з міжнародними стандартами, що покликано забезпечити відповідність сучасним підходам до управління економічною та національною безпекою, створити нормативну основу для подальшої європейської інтеграції. Розроблення ефективного економіко-правового механізму забезпечення економічної безпеки України неможливе без урахування сучасних європейських та міжнародних стандартів, які визначають провідні підходи до управління економічними ризиками, захисту стратегічних активів та забезпечення стійкості економічних систем у глобальному середовищі.

ЄС офіційно артикулював економічну безпеку як окремий вимір політики у Спільній заяві «Європейська стратегія економічної безпеки» («European Economic Security Strategy») від 20.06.2023 р. [20] (JOIN(2023)20) та подальшому Комюніке від 24.01.2024 р. [21]. У цих актах

Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80. unz.univer.km.ua

економічна безпека тлумачиться не як відмова від відкритої економіки, а як поєднання збереження максимальної відкритості внутрішнього ринку з мінімізацією ризиків, пов'язаних із залежностями у сферах постачання, критичної інфраструктури, стратегічних технологій та можливостей економічного примусу. Стратегія прямо виходить із ризик-орієнтованого підходу, виділяючи чотири основні групи ризиків: уразливість ланцюгів постачання; фізична та кібербезпека критичної інфраструктури; безпека технологій та ризики «витоку» технологій; ризики економічного примусу та використання економічних залежностей як стратегічного інструменту.

Концептуально ЄС формулює три взаємопов'язані напрями: «*promote — protect — partner*» (просування конкурентоспроможності, захист від ризиків і партнерство з «однодумцями»). Економічна безпека тут не зводиться до оборонної компоненти: вона включає промислову, інноваційну, торговельну, кліматичну та санкційно-правову політику в єдиній рамці економіко-правових інструменті.

По-перше, ядром механізмів ЄС є контроль потоків капіталу та технологій. Регламент (ЄС) 2019/452 [22] встановлює рамкову систему скринінгу прямих іноземних інвестицій (FDI) на підставі міркувань безпеки та публічного порядку, зобов'язуючи держави-члени створити прозорі національні режими скринінгу та координувати їх із Єврокомісією. З 2024–2025 рр. ця рамка посилюється: пропонується уніфікація мінімальних стандартів скринінгу та фактична обов'язковість таких механізмів для всіх держав-членів. Паралельно діє оновлений режим контролю експорту, транзиту та посередництва щодо товарів «подвійного призначення» за Регламентом (ЄС) 2021/821 [23], який прямо інтегрує міркування безпеки, прав людини та ризику військового чи репресивного використання технологій. Наступний логічний крок — зародження режиму контролю «вихідних» інвестицій (*outbound investment*): у 2024–2025 рр. Комісія ініціювала розробку «білої книги» та рекомендацій щодо моніторингу й оцінки інвестицій ЄС у треті держави у сферах напівпровідників, штучного інтелекту, квантових технологій та біотехнологій з огляду на ризики посилення військово-розвідувальних можливостей потенційних опонентів.

По-друге, ЄС формує окремий блок інструментів, спрямованих на посилення технологічної та ресурсної стійкості. Регламент (ЄС) 2023/1781 («Акт про напівпровідники (Chips Act)») [24] створює комплекс заходів для зміцнення напівпровідникової екосистеми, зменшення залежності від зовнішніх постачальників і підвищення здатності Союзу витримувати шоки в постачанні мікросхем, критично важливих для оборони, енергетики, транспорту й цифрової інфраструктури. Регламент (ЄС) 2024/1252 («Акт про критичну сировину (Critical Raw Materials Act)» [25] розгортає аналогічну рамку щодо критичної сировини, встановлюючи цілі стосовно видобутку, переробки й переробки таких матеріалів всередині ЄС, а також запроваджуючи інструменти диверсифікації імпорту та підтримки стратегічних проєктів. Додатково Комісія через Рекомендацію (ЄС) 2023/2113 [26] та подальші акти окреслює десять критичних технологічних сфер, для яких про-

unz.univer.km.ua Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80

водяться спільні оцінки ризиків, причому чотири групи технологій (передові напівпровідники, ШІ, квантові та біотехнології) віднесено до пріоритетних для негайної оцінки [27].

По-третє, важливим елементом є кібербезпека та захист критичної інфраструктури. Директива (ЄС) 2022/2555 (NIS2) [28] встановлює обов'язок держав-членів забезпечити «високий спільний рівень кібербезпеки», поширюючи режим NIS на широкий спектр «суттєвих» і «важливих» суб'єктів — від енергетики й транспорту до цифрової інфраструктури, охорони здоров'я та державного управління, і запроваджує обов'язкові заходи управління кіберризиками, інцидент-менеджмент та санкційний режим за невиконання. Фактично NIS2 виконує функцію «сек'юритизації» цифрової економіки, перетворюючи кіберстійкість на юридично обов'язкову складову економічної безпеки.

По-четверте, ЄС вибудовує специфічні механізми реагування на економічний примус та «озброєння» економічних залежностей. Регламент (ЄС) 2023/2675 [29] (так званий «Anti-Coercion Instrument» («Інструмент протидії економічному примусу»)) надає Союзу змогу ідентифікувати випадки економічного примусу з боку третіх країн (через торговельний чи інвестиційний тиск з метою зміни політичних рішень ЄС або держав-членів) та застосовувати у відповідь пропорційні контрзаходи, включаючи торговельні обмеження та інші коригувальні інструменти. У сфері кліматичної та промислової політики Regulation (EU) 2023/956 [30], яким запроваджується механізм вуглецевого коригування на кордоні (CBAM), одночасно вирішує завдання запобігання «витоку вуглецю» та захисту конкурентоспроможності енергоємних галузей ЄС, роблячи екологічні стандарти елементом економічної безпеки в глобальній конкуренції.

Зрештою, підхід ЄС характеризується системною процедурністю. Після ухвалення Стратегії 2023 року Єврокомісія і держави-члени перейшли до циклу формалізованих спільних оцінок ризиків щодо критичних технологій, ланцюгів постачання, безпеки критичної інфраструктури та економічного примусу, із регулярним оновленням результатів і прив'язкою їх до подальших 2одавчих ініціатив (реформа FDI-скринінгу, посилення експортного контролю, режим *outbound investment*, рекомендації щодо *«research security»* тощо). Це означає, що економічна безпека в ЄС перестає бути дискретним набором інструментів «на випадок кризи» і трансформується у постійно діючу, ризик-орієнтовану правову й інституційну систему, що працює на трьох рівнях: «Союз — держава-член — суб'єкт господарювання». Таким чином, підхід ЄС до механізмів забезпечення економічної безпеки можна охарактеризувати як комплексний економіко-правовий режим, у межах якого ризики системно класифікуються й оцінюються; на кожен клас ризиків вибудовується специфічний набір правових інструментів (контроль капіталу й технологій, промислово-сировинні акти, кібербезпека, антипримусові заходи, кліматично-економічні механізми); забезпечується багаторівнева координація між інститутами ЄС, державами-членами й бізнесом. Для доктрини економічного права та права економічної безпеки це фактично означає формування в ЄС «моделі економічної сек'юритизації», в якій

Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80. unz.univer.km.ua

відкритість ринку та правові свободи поєднуються з дедалі більш жорсткою, але формально процедурною системою управління економічними ризиками.

ОЕСР (OECD) в останній звітній доповіді «Економічна безпека в світі, що змінюється (Economic Security in a Changing World)» [31] виокремлює ключові механізми регулювання економічної безпеки: системний аналіз вразливостей ланцюгів поставок, енергетичних систем та цифрової інфраструктури; оцінювання ризиків і розробка політик «*de-risking*» (диверсифікація, створення резервів, партнерство) щодо критичних товарів і технологій; інституційна підтримка резильєнтності національних економік через дані, індикатори та системи раннього попередження. Зокрема, ОЕСР рекомендує використовувати набір індикаторів вразливості (фінансові та нефінансові дисбаланси, дисбаланси на ринках активів, дисбаланси зовнішнього сектору («*financial, non-financial, asset-market, external sector imbalances*») для оцінювання ризиків країни; інтегрований підхід до безпеки ланцюгів поставок, коли економічна залежність від одного постачальника чи джерела розглядається як джерело загроз економічній стійкості [32]; міждержавне співробітництво й стандартизацію процедур управління ризиками (наприклад, мультистейкхолдерний підхід) [33] як засіб підвищення економічної безпеки. Таким чином, підходи ОЕСР є економіко-правовими у значенні: вони поєднують аналітику (виявлення ризиків), політичне регулювання (правила, інституції) та нормативні інструменти (збори індикаторів, процеси моніторингу, стандартні процедури). Цей комплекс забезпечує перехід від декларації до операційної політики економічної безпеки, що рекомендує Україні як державі з підвищеними ризиками багаторівневої невизначеності.

Висновки. Економічна безпека з економіко-правового погляду, — це стан захищеності національної економічної системи, її інституцій, суб'єктів господарювання та суспільства від внутрішніх і зовнішніх загроз, який забезпечує здатність економіки функціонувати стійко, передбачувано та безперервно, зберігати і нарощувати економічний потенціал, генерувати розвиток, інновації та конкурентоспроможність, а також забезпечувати стратегічні національні інтереси в умовах ризиків, криз та шоків, зокрема і воєнного характеру. Такий стан досягається через комплекс економічних, правових, регуляторних, інституційних і організаційних механізмів, спрямованих на ідентифікацію, оцінювання, запобігання, мінімізацію та нейтралізацію загроз, а також на підтримання економічної стійкості (резильєнтності), здатності до адаптації, відновлення і розвитку.

Економіко-правовий (комплексний) механізм забезпечення економічної безпеки — це цілісна, інституційно та нормативно організована система правових, організаційних, економічних та управлінських засобів, спрямованих на ідентифікацію, оцінювання, запобігання, мінімізацію й нейтралізацію економічних загроз і ризиків, забезпечення стійкості та відновлюваності економічної системи, а також захист її стратегічних інтересів у мирний і воєнний час. Такий механізм охоплює визначене коло суб'єктів, їхні повноваження та відповідальність, сукупність правових режимів, про-

unz.univer.km.ua Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80

цедур і стандартів управління ризиками, інструменти державного та корпоративного контролю, а також взаємодію між макро-, мезо- та мікрорівнями регулювання. Механізм забезпечення економічної безпеки має складатися з чотирьох взаємопов'язаних блоків — інституційно-організаційного, нормативно-регуляторного, забезпечення економічної стійкості (резильєнтності), контролю й відповідальності. Його архітектура повинна бути побудована на багаторівневості (макро-, мезо- та мікрорівнях) економічної безпеки, що дозволяє узгодити державну політику, галузеве регулювання та поведінку окремих суб'єктів господарювання.

Економічну стійкість (резильєнтність) доцільно розглядати не як автономний структурний елемент механізму економічної безпеки, а як інтегративну системну властивість, що пронизує його функціонування на всіх рівнях. У межах такого концептуального підходу стійкість (резильєнтність) розглядається не як окрема функція або операційний модуль, а як вбудована здатність економічної системи витримувати дестабілізаційні впливи, адаптуватися та відновлюватися, що виявляється через властивості управлінських, фінансових, логістичних, інституційних та регуляторних підсистем. Отже, у межах цього дослідження економічна стійкість трактується як наскрізна характеристика системи економічної безпеки, а не як її самостійний блок чи підсистема. Така інтерпретація має принципове значення для умов воєнного стану, оскільки саме інтегрованість ознаки стійкості у всі елементи механізму безпеки забезпечує їхню дієвість і релевантність в умовах високої турбулентності, стратегічної невизначеності та постійних зовнішніх шоків. У цьому сенсі стійкість виступає критерієм функціональності та життєздатності системи економічної безпеки. Такий підхід кореспондує і з моделями забезпечення державної стійкості, що застосовуються у Європейському Союзі, НАТО та ОЕСР в умовах гібридних загроз.

Гармонізація національного законодавства України з правом ЄС у сфері економічної безпеки потребує системної адаптації нормативної архітектури та управлінських практик відповідно до ризик-орієнтованої моделі ЄС. Враховуючи структуру європейського економіко-безпекового режиму, його концептуальні засади («promote–protect–partner», тобто просування конкурентоспроможності, захист від ризиків і партнерство з «однодумцями») та відповідні інструменти (скринінг інвестицій, контроль технологій, кібербезпека, стійкість ланцюгів постачання, протидія економічному примусу), для України нагальними, на нашу думку, видаються такі узагальнені напрями зближення правопорядків.

По-перше, *необхідне інституційне та нормативне впровадження ризик-орієнтованого підходу*. Стратегії, програми та нормативні акти у сфері національної й економічної безпеки мають будуватися на основі формалізованих оцінок ризиків (*risk assessments*), спільних для всіх секторів економіки. Підхід ЄС демонструє, що без уніфікованої методології ідентифікації та ранжування загроз неможливо забезпечити ані стійкість критичної інфраструктури, ані ефективність регуляторних рішень. В Україні це потребує, на наше переконання, напрацювання та нормативного закріплення процедур оцінювання ризиків на макро-, мезо- та мікрорівнях і їх інтеграції у процеси прийняття рішень органами публічної влади.

Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80. unz.univer.km.ua

По-друге, *законодавство України має бути узгоджене з європейськими механізмами контролю інвестицій та технологій*. Регулювання у сфері контролю іноземних інвестицій потребує наближення до режиму, встановленого Регламентом (ЄС) 2019/452 [22], із запровадженням прозорих критеріїв скринінгу, механізмів міжвідомчої координації та спеціальних процедур щодо ризиків для безпеки і публічного порядку. Так само необхідним є оновлення системи експортного контролю відповідно до підходів Регламенту (ЄС) 2021/821 [23] щодо товарів подвійного призначення та впровадження правових інструментів для попередження технологічних «витоків». Такий збіг регуляторних режимів має безпосереднє значення для інтеграції оборонно-промислового комплексу та чутливих технологічних секторів.

По-трете, *гармонізації потребує регулювання кібербезпеки та захисту критичної інфраструктури*. З урахуванням Директиви (ЄС) 2022/2555 (NIS2) [28], доцільно реформувати національні підходи у напрямі створення єдиної системи управління кіберризиками, запровадження обов'язкових стандартів кіберстійкості для «суттєвих» і «важливих» суб'єктів, а також посилення санкційного режиму за невиконання вимог. Синхронізація українських норм з NIS2 є ключовою умовою інтеграції України до цифрового й енергетичного ринків ЄС.

По-четверте, важливим є *нормативне закріплення принципів стійкості та диверсифікації ланцюгів постачання*. Європейські акти [24; 25] створюють правовий фундамент для зміцнення промислової стійкості та незалежності у критичних секторах. Для України, економіка якої тривалий час перебуває під впливом воєнних ризиків та зовнішніх шоків, інтеграція таких підходів означає необхідність створення правового режиму підтримки стратегічних галузей, запровадження вимог до диверсифікації критичної сировини, резервування та інструментів державної підтримки.

По-п'яте, доцільним є *створення правових механізмів реагування на економічний примус*. Інструмент ЄС протидії економічному примусу (*Anti-Coercion Instrument*) демонструє, що економічна безпека у відкритій економіці передбачає здатність держави відповідати на випадки зовнішнього тиску у формі торговельних чи інвестиційних обмежень. Україна як держава, що зазнає системного економічного та енергетичного тиску з боку держави-агресора, має об'єктивну потребу у впровадженні аналогічних механізмів.

При цьому, що важливо, гармонізація правового поля України з європейськими підходами до економічної безпеки повинна ґрунтуватися не лише на формальному наближенні норм, а й на інтеграції процедур, індикаторів та управлінських циклів, що забезпечують реальне функціонування ризик-орієнтованої моделі. Такий підхід дозволить забезпечити як відповідність критеріям європейської інтеграції, так і підвищення стійкості економічної системи України до воєнних та структурних загроз. Європейські та міжнародні стандарти формують методологічну основу, яка дозволяє Україні створити сучасну, резильєнтну й операційно ефективну систему економічної безпеки.

unz.univer.km.ua Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80

Список використаних джерел

1. Про національну безпеку України. Закон України від 21.06.2018 р. № 2469–VIII. *Верховна Рада України. Верховна Рада України.* URL: https://t.ly/ZJN30.
2. Стратегія економічної безпеки України на період до 2025 року. Затв. Указом Президента України від 11.08.2021 р. № 347/2021. *Верховна Рада України. Верховна Рада України.* URL: https://t.ly/XJV0H.
3. Bodnar T. V., Rieznikova V. V., Kravets I. M. Concepts and Signs of Risk in Entrepreneurship. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2020. [S. l.]. V. 10. N. 2. P. 468–476. URL: https://t.ly/c0MUP.
4. Reznikova V. V., Kravets I. M., Sviatotskyi O. D. Risk management in business: The problems of regulatory framework. *Asia Life Sciences.* 2020. Supp 22 (2). P. 625–638.
5. Рєзнікова В. В., Пацурія Н. Б., Кравець І. М. Вплив держави на економіку в умовах війни: концептуально-правові засади. *Право України.* 2023. № 8. С. 12–43. *Repository of academic texts of State Organization «V. Mamutov Institute of Economic and Legal Research of the National Academy of Sciences of Ukraine.* URL: https://t.ly/dllzv.
6. Рєзнікова В. В., Пацурія Н. Б., Кравець І. М. Вплив держави на економіку у повоєнний період: концептуальні засади перспектив правового регулювання. *Право України*. 2023. № 9. С. 24–47.
7. Рєзнікова В. В., Пацурія Н. Б., Головачова А. С. Правове забезпечення національної системи кібербезпеки і обороноздатності в сучасних економіко-правових умовах. *Право України*. 2024. № 4. С. 89–106.
8. Porter M. E. The Competitive Advantage of Nations. New York : Free Press, 1990. 855 p. *The QIU Library*. URL: https://t.ly/zZzFS.
9. Building Economic Resilience: New Framework. OECD Publishing. Paris, 2021. 198 p. *OECD.* URL: https://t.ly/PGRg0.
10. ISO 31000:2018 Risk management — Guidelines. International Organization for Standardization. 16 p. *ISO.* URL: https://t.ly/ReyrF.
11. European economic security strategy. Joint communication to the european parliament, the European Council and the Council. Brussels. 20.06.2023. *EUR-Lex*. URL: https://t.ly/RuBcM.
12. U.S. Department of the Treasury. CFIUS Annual Report to Congress — CY. 2022. Washington D.C., 2023. 154 p. *U.S. Department of the Treasury*. URL: https://t.ly/TEAYv.
13. Дайджест судової практики Верховного Суду щодо застосування форс-мажорних обставин як підстави для звільнення від відповідальності за порушення зобов'язань (рішення, внесені до ЄДРСР, з 2018 р. до травня 2025 р.). *Судова влада України.* URL: https://t.ly/d5tca.
14. Коба О. В. Система економічної безпеки та рівні її формування. *Економіка розвитку.* 2021. Том 20, № 3. С. 40–47. https://doi.org/10.57111/econ.20(3).2021.40-47.
15. Ковальська Л., Голій О., Голій В. Економічна безпека підприємства: сутність, структура та механізм забезпечення. *Економічний форум.* 2023. № 1. С. 126–137. https://doi.org/10.36910/6775-2308-8559-2023-1-16.
16. Карачина Н. П., Вітюк А. В. Економічна безпека. Вінниця : ВНТУ. 2023. 112 с.
17. Holikov I. V. Essence and evolution of the economic security notion. *The Problems of Economy.* 2014. Vol. 1. P. 309–314. URL: https://t.ly/QiKrc.
18. Luchko, M., Pavelko O. The Economic Security of Ukraine: The Essence and Dependence on Financial Results Accounting of Construction Companies

Activities. *Warmińsko-Mazurski Kwartalnik Naukowy, Nauki Społeczne*. 2017. Vol. 3. P. 89–101. *Library of Science*. URL: https://t.ly/FGYj-.
19. Knight F. H. Risk, Uncertainty and Profit. Boston, MA : Houghton Mifflin, 1921. *FRASER*. URL: https://t.ly/D8TbI.
20. High Representative of the Union for Foreign Affairs and Security Policy. European Economic Security Strategy: Joint Communication to the European Parliament, the European Council and the Council of 20 June 2023. JOIN(2023) 20 final. Brussels. 2023. *EUR-Lex*. URL: https://t.ly/rrNAK.
21. Communication on European economic security. 24 January 2024. Brussels. 2024. *European Commission*. URL: https://t.ly/aIUFB.
22. Regulation (EU) 2019/452 of the European Parliament and of the Council of 19 March 2019 establishing a framework for the screening of foreign direct investments into the Union. Official Journal L 79I. 21.03.2019. *EUR-Lex*. URL: https://t.ly/35Mmv.
23. Regulation (EU) 2021/821 of the European Parliament and of the Council of 20 May 2021 setting up a Union regime for the control of exports, brokering, technical assistance, transit and transfer of dual-use items. Official Journal L 206. 11.06.2021. *EUR-Lex*. URL: https://t.ly/pxn07.
24. Regulation (EU) 2023/1781 of the European Parliament and of the Council of 13 September 2023 establishing a framework of measures for strengthening Europe's semiconductor ecosystem and amending Regulation (EU) 2021/694 (Chips Act). Official Journal L 229. 18.09.2023. *EUR-Lex*. URL: https://t.ly/xdm7T.
25. Regulation (EU) 2024/1252 of the European Parliament and of the Council of 11 April 2024 establishing a framework for ensuring a secure and sustainable supply of critical raw materials and amending Regulations (EU) 168/2013, 2018/858, 2018/1724 and 2019/1020. OJ L 125, 23.05.2024. *EUR-Lex*. ELI: https://t.ly/sIxds.
26. Commission Recommendation (EU) 2023/2113 of 3 October 2023 on critical technology areas for the EU's economic security for further risk assessment and possible risk mitigation measures. *Inline Policy Ltd*. URL: https://t.ly/P5q5K.
27. Strategic Security in the Digital Age: The EU's Deep Dive into Critical Technologies. Inline Policy. 27.10.2023. *Inline Policy Ltd*. URL: https://t.ly/9Aqpy.
28. Directive (EU) 2022/2555 of the European Parliament and of the Council of 14 December 2022 on measures for a high common level of cybersecurity across the Union (NIS 2 Directive). Official Journal L 333. 27.12.2022. *EUR-Lex*. URL: https://t.ly/4sR7a.
29. Regulation (EU) 2023/2675 of the European Parliament and of the Council of 22 November 2023 on the protection of the Union and its Member States from economic coercion by third countries (Anti-Coercion Instrument). Official Journal L 2023.27.12.2023. *EUR-Lex*. URL: https://t.ly/mpitW.
30. Regulation (EU) 2023/956 of the European Parliament and of the Council of 10 May 2023 establishing a carbon border adjustment mechanism. Official Journal L 130. 16.05.2023. *EUR-Lex*. URL: https://t.ly/jeABF.
31. Economic Security in a Changing World. Paris: OECD Publishing. 2025. *OECD*. URL: https://t.ly/1TMeI.
32. Economic resilience. Policy sub-issue. *OECD*. URL: https://t.ly/XV5uN.

unz.univer.km.ua Університетські наукові записки, 2025, № 6 (108), С. 57-80

33. Röhn O. Economic resilience: A new set of vulnerability indicators for OECD countries. OECD Working Paper. 2015. *OECD*. URL: https://t.ly/FP2IN.

Надійшла до редакції 19.11.2025
Рекомендовано до друку 22.12.2025

Victoriia RIEZNIKOVA
(Taras Shevchenko National University of Kyiv)

Economic Security: Economic and Legal Aspects of Regulation and Safeguarding in Contemporary Conditions

The article examines the economic and legal aspects of regulating and ensuring economic security under contemporary conditions of wartime threats and multiple crises. The necessity of forming a new comprehensive approach to economic security — one that integrates economic, legal, and institutional components, takes into account the complex nature of modern threats, and aligns with international standards — is substantiated. From an economic-legal perspective, economic security is defined as a state of protection of the national economic system, its institutions, business entities, and society from internal and external threats, which ensures the ability of the economy to function in a stable, predictable, and continuous manner; to preserve and expand its economic potential; to generate development, innovation, and competitiveness; and to safeguard strategic national interests under conditions of risks, crises, and shocks, including those of a military nature. It is argued that such a state is achieved through a set of economic, legal, regulatory, institutional, and organisational mechanisms aimed at identifying, assessing, preventing, mitigating, and neutralising threats, while maintaining economic resilience, adaptability, recovery capacity, and development. It is established that modern Ukrainian scholarship consistently and reasonably views economic security as a multilevel phenomenon comprising the macro-level (the state), the meso-level (regions/sectors), and the micro-level (business entities). The content of each level within the economic security system is clarified, and an attempt is made to answer the question of why, from a legal standpoint, such a gradation is necessary and what its practical significance is for the legal system. Several related economic-legal categories: "economic security", "economic risk", "economic threat", "economic resilience", and "economic defence capability", are delineated, and an original doctrinal definition for each of these concepts is proposed. An original model of the economic and legal mechanism for ensuring economic security is developed. This mechanism is defined as a coherent, institutionally and normatively organised system of legal, organisational, economic, and managerial instruments designed to identify, assess, prevent, mitigate, and neutralise economic threats and risks; to ensure the resilience and recoverability of the economic system; and to protect its strategic interests in both peacetime and wartime. It is substantiated that such a mechanism should consist of four interrelated blocks: the institutional-organisational block, the normative-regulatory block, the economic resilience block, and the block of control and liability. Its architecture must be built on the multilevel structure of economic security (macro-, meso-, and micro-levels), enabling coordination among state policy, sectoral regulation, and the behaviour of individual business entities. The article examines the experience of the European Union in the field of economic security. Taking into account the structure of the European economic-security regime, its conceptual foundations ("promote–protect–partner"), and its respective instruments (investment screening, technology control, cybersecurity, supply-chain resilience, and countermeasures against economic coercion), a set of general

directions for harmonising the Ukrainian legal framework with EU approaches is proposed.

***Keywords**: national security, economic security, national economic security, economic security system, macro-, meso-, and micro-levels of economic security, economic risks, economic threats, economic resilience, economic defence capability, mechanism for ensuring economic security, business entity, EU experience and approaches, directions of legal convergence, European integration.*